

Komoróczy Géza

Mit kíván(t) a magyar nemzet – a zsidóktól?

Előadás a M. Tud. Akadémia TK Kisebbségkutató Intézetében, 2013. december 5-én.

Élet és Irodalom, 57, no. 51–52 (2013. december 20), pp. 20–21

© Komoróczy Géza (2013)

Ez a cím félreismerhetetlen: az 1848. március 15-én kinyomtatott 12 pontot idézi, a magyar szabadság és egyenlőség jelkép értékű iratát. A röplapon álló szöveg 4. pontja így hangzik: “Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.” Amde a zsidóknak abban az időben nem volt közjogi státusuk, az egyenlőség a rendiség részleges felszámolását jelentette, a követelés a zsidókra nem terjedt ki. A zsidók emancipációját a 12 pont nem kívánta. Az országgyűlések akkor már több mint negyedszázada vagy elutasították az emancipáció törvénybe iktatását, vagy napirendre sem vették. S bár az 1848. áprilisi törvények az unitárius egyházat is bevett egyházként ismerte el (1848:XX. tc.), a zsidók továbbra sem minősültek “bevett vallás”-nak (*religio recepta*), ami számukra is a vallásszabadságot, önkormányzati jogokat, az oktatás állami támogatását jelentette volna; azaz továbbra is kívül maradtak a politikai nemzetben.

Az első lényeges változást a Magyarország területén élő zsidók jogi helyzetében a középkori állapotokhoz képest II. József hozta. A korábbi feudális privilegiumok, a Kamara, a város, a földbirtokos különböző tartalmú engedélyei helyett egységes, az uralkodótól származó szabályozást. Az *edictum* címében József király az újszerű *systematica regulatio* elnevezést használta (1783). Ez jogi értelemben már királyi rendelet volt, s nem ilyen vagy olyan privilegium. Ezt az *edictumot*, a többitől eltérően, halála előtt nem vonta vissza, s utóda, II. Lipót, a *status quot* az országgyűlésben elfogadott törvénnyel (1790:XXXVIII. tc.) erősítette meg. *Rendelet* helyett *törvény*, ha csak a *status quo* megerősítésével is. De ettől kezdve az országban lakó zsidók jogi helyzetének szabályozása már a nemzet politikai és jogi képviselőinek kezébe volt letéve. Az országgyűlés 1792-ben bizottságot küldött ki átfogó reformok és törvényjavaslatok kidolgozására, köztük a zsidók helyzetének szabályozásáról is; igaz, a *Regnicolaris deputatio* javaslatait csak az utódok vették elő az irattárból, 1826-ban.

A “napóleoni háborúk” idején a hadseregnek szüksége volt a zsidók szolgálatára, s ők ezt a terhet lelkesedéssel vállalták, mert a *forspont* bakjáról egyenlőnek tudhatták magukat a nemesi felkelőkkel vagy paraszt katonákkal.

Az 1790. évi törvény, amely a zsidók helyzetének szabályozását az országgyűlés illetékessége alá helyezte, ezzel megnyitotta a közösség képviselői számára a lehetőséget, hogy beadványokat terjesszenek elő. Egész sorozatát ismerjük ezeknek a beadványoknak: pontosan tudjuk belőlük, mit kívántak a zsidók a magyar nemzetől.

Az emancipáció gondolata a felvilágosodás eszméiben gyökerezett, és a zsidó világban is csak azoknál sarjadt ki, akik felismerték, hogy az emancipáció érdekében lazítaniuk kell a zsidó közösség belülről való elzárkózásán, mindeneelőtt a közeg nyelvének ismeretével és a világi műveltség

megszerzésével. A zsidó felvilágosítók (*maszkilim*), Moses Mendelssohn követői és II. József *regulatio*-jának végrehajtó apparátusa között e téren összhang volt.

Mit kívántak a zsidók a magyar országgyűléstől? 1790-ben, amikor “kisütött úgyszólván egész Európa boldog napja, (...) egyedül azt kérjük a királytól és rendektől, minek megkövetelésére a szentséges természet- és népjog jogot adnak” (a vallás szabad gyakorlását, a költözési és lakhatási jogot, szabad kereskedést, nyilvános iskolák látogatását, peres ügyeik rendes bíróság előtti tárgyalását, egymás közötti pereikben és vallási dolgokban a belső, rabbinikus bíraskodást). 1807-ben: “a Polgári Jussoktól való megfosztatás” felszámolását. 1826-ban, amikor “A Felvilágosodásnak ságárai mind jobban jobban kezdik immár oszlatni a régi balvélekedés és előítéletek homalyos setétségeit”, már hivatkoznak a Badenben, Porosz- és Bajorországban bevezetett reformokra, s “a Polgári Társaság hasznosabb tagjaivá” kívánnak válni, különösen a föld művelése, mesterségek űzése, tudományok, a Haza védelme terén, “tudunk nevezetes kereskedőket, hív és jó katonákat; szerentsés föld művelőket, ügyes mester embereket, jeles tudósokat és orvosokat közülünk előmutatni”. 1840-ben “a meghonosítás kegyes megadatásaért” esedeznek. Az 1839/40. évi országgyűlés végre napirendre vette az emancipációs törvényjavaslatot. Ez akkor már része volt a nemesi liberalizmus programjának. Több vármegye a követi utasításokba foglalja, neves személyiségek állnak ki mellette (a városok ellenzik). Maga a törvény (1840:XXIX. tc.) azonban nem jut el messzire: a szabad lakhatás, városokban is, “gyárok” állítása, kereskedés és mesterségek, de csak “vallásukbeli legények” alkalmazásával, “a polgári telkek (fundus) szabad szerezhethése”; de egészében még mindig csak a *status quo*, és csak azok számára, akik az országban születtek vagy “itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek”. És ez is csak az országgyűlés nagy ellenkezése mellett, több tárgyalási fordulóban. Emancipációról nem lehet szó. Br. Eötvös József, aki a törvényjavaslatot felszólalásban is, nevezetes tanulmányban (*Budapesti Szemle*, 1840) is támogatta: “S miért hát ennyi indulatosság, valahányszor a zsidók polgárosítása szőnyegre kerül?” Az izraelita lakosok képviselőinek köszönő levele még így is méltatja, hogy a törvényhozás “a nemzet érdekeit az emberiség általános követeléseivel egybeolvasztani és legbensőbb összhangzásba hozni tudja”. 1844-ben az izraeliták képviselőinek beadványa is leírja az *emancipatio* szót, s kéri: a Karok és Rendek “méltóztatnának (...) elvégre törvényleg elhatározni: hogy Magyarország s a hozzá kapcsolt részek izraelita lakosai mindazon jogoknak, melyekkel az ország egyéb nem nemes lakosai dicsekedhetnek, országszerter korlátozás nélkül részeseivé tétessenek.” A leírt szó azonban elszállt a levegőbe. 1847-ben az izraeliták képviselői hivatkoznak a zsidók 300 000 fős lélekszámára, kérésük: “a közállomány sáncaiba törvényszerűleg leendő felvétel”, s különösen az elkülönítés (“separatismus”) megszüntetése, politikai tekintetben és polgári viszonyaiban a többi honlakossal egyenlővé tétel, s “bizonyos szilárd rendszer” megállapítása, amely alapján “a most országunkban létező Izraelita lakosság benső fejlődése gyámolítottassék s az egészel egybeforrasztassék és lassanként egyenlő lábra állítottassék”. Az 1847/48. évi, utolsó rendi országgyűlés nem vette figyelembe ezeket a kéréseket.

1848. július elején összeült az új, népképviselői országgyűlés, az izraelita lakosok képviselője ismét megfogalmazta kérelmét – a 12 pont címfeliratához

nagyon hasonló szavakkal: “igazságot, szabadságot, egyenlőséget”. Még tisztábban az indokolásban: “Mi azért kívánjuk jogainkat, mert emberek vagyunk – mi egyenlők akarunk lenni e haza minden más lakosaival.” Mert emberek vagyunk (!): a magyarországi zsidó *ön*-tudat ezzel eljutott az Amerikai Egyesült Államok Függetlenségi nyilatkozatának (1776) és a francia nemzetgyűlés Emberi és Polgári Jogok nyilatkozatának (1789) rendíthetetlen alapelveihez.

Most lépünk át a másik oldalra, s nézzük meg, mit kívánt a magyar politikai nemzet a zsidóktól. A rendi országgyűlések, a Karok és Rendek több ciklusban is világosan megfogalmazták fenntartásaikat a zsidókkal szemben. A felszólalások egyenkénti vizsgálata helyett egy hírlapi vitát veszünk szemügyre: Fábíán Gábor, Kossuth Lajos és Löw Lipót több cikkét a *Pesti Hírlap*-ban, 1844-ben. Fábíán Gábor neves ügyvéd, táblabíró, Vörösmarty, Toldy Ferenc barátja, a M. Tudós Társaság tagja, ugyanaz, aki magyarra fordította Alexis de Tocqueville / Tocqueville Elek művét (*A demokratia Amerikában*, 1841–1843): Fábíán cikket közölt Kossuth lapjában, “Zsidó-emancipatio” címmel. A zsidók polgárosítását “a kor fontosb kérdései közé sorozva lenni” látja, maga támogatja, de tudja, hogy a törvényhozásban a vármegyei követek többsége mellette van, a királyi városok és a felső tábla egy része ellene, valamint “a nemzetnek törvényhozásba be nem folyó nagy része” szintén ellenzi, “mondhatni, egy egész nép áll szemközt” vele. Az ellenvéleményt így foglalja össze: “A zsidóság ma is minden statusban egy a nép többi részétől elszigetelt testületet képez; érzésre, gondolkozásra, életmódra nézve amazzal egészen ellenkező ösvényt követ; közérdeket nem, csak magánhasznot ismer; a fennálló nemzetiséggel sehol össze nem olvad, s így a status fenntartásának fő elvével, az érdekegységgel, merő ellentétes helyzetben áll.” Feltűnő, hogy a pártolók véleménye is majdnem ugyanaz: “a zsidók kevés egyes kivételekkel, erkölcstelen népfaj, melytől a haza felvirágzására jelen helyzetben semmit sem várhatni.” Fábíán a megoldást az összeházasodásban látja: ez kikeresztelkedést és a zsidók beolvadását jelenti. Ön-felszámolást. Kossuth meleg szavakkal szól a zsidókról, hiszi és vallja, hogy “a politicai emancipatio (...) ideje elkövetkezett”. De előáll egy még súlyosabb váddal, mely “a socialis egybeforradás”-t szerinte lehetetlenné teszi: “A zsidókat nemcsak mi, hanem a zsidók is így nevezik: »zsidó NÉP«. (...) Mózes vallása nemcsak vallás, hanem egyszersmind politicai organismus is. – Mózes vallása statusalkotmány, valóságos országglási rendszer, mégpedig theocratiai országglási rendszer. (...) A zsidókat nem lehet emancipálni, mert vallásuk politicai institutio, theocratiai alapokra építve, mely a fennálló országglási rendszerrel politicai egybehangzásba nem hozható.” A “socialis egybeforradás” feltétele: ha “külön vallásfelekezet lesznek, de megszűnnek lenni külön nép.”

A nagy-kanizsai főrabbi, Löw Lipót két cikkben is válaszolt Fábíánnak és Kossuthnak. Tagadta, hogy a zsidók külön nép volna, hogy vallásuk külön “politikai organismus”. Nincs külön országuk, nyelvük, polgári törvényük, külön politicai életük, “sőt mindaz, miben egy népnek jelleme s szelleme közönségesen tükrözik – mint a népdalok, néptáncok, népöltözet stb. – a zsidóknál nincs.” Mindössze néhány “házi szokás” különbözteti meg őket, “úgy mint: bizodalom, szívesség, kölcsönös gyámolítás, jótékonyág”. Löw odavágja Kossuthnak: “az ételekről törvények egészen s minden tekintetben ártatlanok, és tökéletesen

közönbős lehet a statusnak, ha vajon a zsidó eszik-e disznóhúst, vagy sem? Vagy gondolná-e ön, hogy p. o. Mendelssohn nem volna méltó a polgári jogra, mivel disznóhúst soha sem evett, s hogy az aljas pesti hajhász e jogra méltóbb, mivel sódort eszik?” Az ellenvetéshez Kossuth lábjegyzetet fűz, meglehetősen indulattal ő is. Kifogásolja “a socialis térre átvitt institutiót, hogy más vallású polgártársaikkal egy sót, egy kenyeret nem ehetnek, egy bort nem ihatnak, egy asztalnál nem ülhetnek, egy edényt nem használhatnak, ez s ehhez hasonlóak a különböző vallásfelekezetek socialis egybeforrását gátolják, s hogy addig, míg ezeket s ehhez hasonlókat nemcsak a műveltebbek gyakorlata (kiket azért hitsorsosaiak rossz zsidónak tartanak), hanem ünnepélyes egyházi hitvallomás a zsidó vallás lényegéhez nem tartozóknak ki nem jelent, a zsidók socialiter emancipálva nem lesznek, ha mindjárt politicalag százszor emancipáltatnak is.”

Egy év múlva, 1845-ben, Löw Lipót visszatért a vitára; Kossuth ekkor már visszavonult a *Pesti Hírlap* szerkesztésétől. Löw ismét szóba hozza az étkezési szokásokat is, de nem említi, hogy Kossuthnak ad viszontválaszt: “(...) a lelkiismeret szabadságához az is tartozik, hogy mindenki, ki vallásának asketikáját tartani akarja, saját tetszése szerint ehessék s ihassék.” Végső érvként arra hivatkozik, hogy az “asztalbéli válaszfal” maguk a zsidók között is fennáll, például Pesten, ahol a vendégségbe meghívott rabbi e tekintetben szigorúbb, mint “derék s mívelt házigazdája”. Mondjuk, a nagykereskedők. Széchenyi, Naplója szerint, többször ebédelt Wodianer Móriccival, tárgyalva a Lánchídról, de Löw Lipót apósa, Schwab Löw pesti rabbi nemigen ült volna le vele egy asztalhoz. Az “asztalbéli válaszfal” ügyét még könnyedebben intézte el br. Eötvös: katolikusok és protestánsok évszázadok óta békében élnek egymás mellett, holott az évek közel egyharmadában, ha böjti szabályaikat betartják, nem ehetnek egymás asztalánál.

Löw Lipótnak volt elképzelése az emancipációról. A zsidó modernizáció előmozdítaná az egész ország modernizációját, anélkül, hogy felbomlasztaná a zsidó közösséget. A különállást, különbözőséget nem felszámolni kell, hanem hasznosítani. A zsidók kapcsolatai más országokban élő zsidókkal segítik, a nemzeti védegyellettől eltérően, az ipar és a kereskedelem kifejlődését, a nemzetközi piaci integrációt.

Az “asztalbéli válaszfal” kifejezés lényegesen több, mint amit szó szerint jelent: a zsidó életmódról volt szó, s – Löw állítása ellenére – a zsidók *nép* (népcsoport, nemzetiség stb.: részlegesen elkülönülő kisebbség) voltáról. A zsidókról mint zsidókról.

A nemesi liberalizmus a reformkorban nem tudott továbblépni az 1840:XXIX. törvénytől. A már említett 1847/48. évi rendi országgyűlésben, már 1848. március 15. után, a városi törvényjavaslat vitájában Kossuth nyilvánította lehetetlenné, sőt, a zsidókra nézve veszedelmesnek a teljes emancipációt. Tudniillik március 15. után a nemzetörségbe nagy számban jelentkeztek zsidók. Számukra ez, mint negyven évvel korábban a katonaság, egy lépés volt a politikai jogok megszerzése felé. Pozsonyban azonnal súlyos utcai zavargások törtek ki a zsidók ellen, feldúlták a zsidó utcát, a zavargások szétterjedtek az egész országban, a polgárok és a csőcselék követelték a zsidók kiűzését. Igazolódni látszódtak Fábrián Gábor szavai: “a nemzetnek törvényhozásba be nem folyó nagy része” ellenezte az emancipáció

első lépését is. Kossuth az országgyűlésben (1848. március 31): “Éppen azoknak, kik baráti az emancipációnak, kívánni kell, hogy e percben ne történjék semmi e részben, mert vannak akadályok, mikkel bizonyos percekben istenek sem küzdhetnek meg; most a zsidókra nézve rendelkezni annyi volna, mint e népfaj közül tömérdeket áldozatul vetni ellenségeik dühének.” A Batthyány-kormány visszavonta a zsidók toborzását, s bár a zavargásokat rendeletek, kormánybiztosok, helyenként a hadsereg akkor megfékezte, egy hónap múlva, áprilisban, még hevesebben megisméltődtek, Pesten is. A kormány elrendelte a zsidó lakosság összeírását, a jogtalanul Pesten tartózkodók kiutasítását. Az emancipáció többé szóba sem került. Nyáron, Ausztria katonai fellépése után, a honvédségbe befogadták ugyan a zsidókat, de a népképviselői országgyűlésben gr. Kállay Ödön emancipációs törvényjavaslata megakadt a bizottságokban. Csak két héttel Világos előtt, Szegeden, a legeslegutolsó ülésnapon fogadtatta el a Szemere-kormány a zsidó-emancipációt.

Mit kívánt tehát 1848-ban a magyar nemzet a zsidóktól? A pesti utcai zavargások után Vörösmarty, aki megrendült hangú cikkben elítélte az atrocitásokat, három lehetőséget lát a “zsidóügy” megoldására: “vagy kiköltöztetni őket, vagy megtéríteni, vagy jogainkat velük megosztani”. Nem tesz ajánlást, de még ő is megrója őket, mert, mondja, a zsidó “megmaradt sötét, gyanús zárkózottságában, külön szertartásaival, ünnepeivel, (...) s kiváltságos ebédeivel. A legmakacsabb faj, mely a világon létezett, szoros összetartása által éppen oly sértő, mint veszélyes...” Megrója őket: “A dologkerülés annyira vérében van, hogy gyufát árul teljes életében, vagy rongyos ruhákat szed inkább, mint földet műveljen. Magyarhon földművelő ország...”

A nemesi liberálisok koncepciója csak 1867-ben tudott érvényre jutni. Akkor Deák Ferenc és Eötvös József voltak a törvényhozás mozgatói. A kiegyezési törvényeket nyomban követte az emancipációs törvény (1867:XVII. tc.). A sorrend mögött mélyebb politikai szándék ismerhető fel. A kiegyezés, bizonyos módosítások mellett, megteremtette az áprilisi törvények kontinuitását, az emancipációs törvény pedig beemelte a jogrendbe a Szemere-kormány – annak idején légtüres politikai térben meghozott – emancipációs törvényét: Eötvösök számára ez is része volt a kontinuitásnak. A politikai szándék része volt az is, hogy a később elfogadott nemzetiségi törvény (1868:XLIV. tc.) már nem vonatkozott a zsidókra (egyébként nem is nevezte meg a nemzetiségeket). Azaz a zsidókat nem mint népet vagy nemzeti kisebbséget vették be az alkotmányba, hanem mint polgárokat, mint egyéneket. Ugyanaz történt egyébként, mint Franciaországban a napóleoni Nagy Sanhedrin (1807) után. (Ez nyilván megfelelt Löw Lipót elképzelésének: a Sanhedrin statutumát ő adta ki kétszer is magyarul.) A recepció törvény (1895:XLII. tc.) sem a zsidó közösségnek adott jogokat: csak az izraelita “egyházat” (a vallásgyakorlást) recipiálta (vette be). Azt, hogy a zsidók nem nép, még 1924-ben is határozatban mondta ki a Kúria.

A magyar politikai nemzet a törvényhozással más utat nem hagyott nyitva a zsidók előtt, mint az egyéni beilleszkedést. Mit kívánt tőlük “a nemzetnek törvényhozásba be nem folyó nagy része”? Azt, hogy változtassák meg beszélt nyelvüket (ezt önként megtették). Hogy változtassák meg szokásaikat, életmódjukat, étkezésük szabályait. Változtassák meg foglalkozásaikat –

amelyeknél egyébként addig szigorú korlátozások határozták meg lehetőségeiket, s amely foglalkozásokban a nem zsidó társadalom később sem akarta felváltani őket: csak olyan foglalkozásokat választhattak, amelyek az elszegényedett nemes ifjaknak, dzsentriknek nem kellettek (hogy aztán ők róják fel a zsidóknak, hogy az orvosok, ügyvédek, újságírók között “túl” sokan vannak). Ha egyetemi tanárok, bírók akartak lenni, mutassák fel a keresztlevelet (hogy később a felsőház keresztény püspök tagjai szemükre vessék a zsidótörvények alól kibúvót keresőknek: nem őszintén lettek keresztények).

Talán mégis Fábrián Gábor mondta ki a lényegét: kikeresztelkedni, magyarokkal összeházasodni. Mit kívánt hát a magyar nemzet a zsidóktól az emancipáció fejében? Azt, hogy ne legyenek zsidók.

Lehetne vitatni, hogy az itt idézett szövegeknek van-e forrásértékük az adott történeti helyzeten kívül is. Elég azonban, ha utalunk utóéletükre: megisméltésükre, erélyesebbé átfogalmazásukra, kezdve Istóczy Győző országgyűlési beszédein, a két világháború közötti évtizedek antiszemita uszításán és a zsidótörvényeken át, egészen napjainkig. Szükséges volna a XIX. századi magyarországi állapotokat összehasonlítani Nyugat-Európával vagy a törökországi tanzimáttal. Elemezni kellene, hogy azok az indulatok, amelyek a zsidók elutasításának vagy feltételekhez kötött elfogadásának történeti érveiben fortyognak, mennyiben függenek össze a cigányok, az áttelepülők, a menedékkérők iránti mai gyűlölködéssel. El kellene gondolkodni azon, hogy “a magyar nemzet”, amely a XIX. században megkívánta zsidóktól a teljes igazodást életszokásaikban a többségi társadalomhoz, azaz a beolvadást, s ma ugyanezt kívánja a cigányoktól, s bünteti őket, mert nem eszerint élnek: ugyanaz a “magyar nemzet” ma igényt formál arra, hogy az erdélyi magyarok esetében a többségi társadalom tiszteletben tartsa különállásukat, egészen a teljes autonómiáig. Nincs ebben ellentmondás? De még általánosabban: van-e, lehetséges-e egyáltalán olyasmi, hogy homogén nemzet, amely nem tűri a kisebbségeket? Nem *külömb-külömb* kisebbségekből áll-e minden társadalom?

Álljon itt néhány kiragadott idézet Bibó Istvántól is. “Az ország többsége megszokta elvárni, még a zsidóüldözések alatt is, hogy a zsidók minden vonatkozásban magyarnak vallják megukat.” – “A cionisták azt az álláspontot vallják, hogy a legjobb – szerintük az egyetlen igazi – megoldás a zsidó nemzeti vagy nemzeti kisebbségi öntudat kialakítása és nyílt vállalása.” – “Valójában a zsidók külön öntudata sokféle ellenkező hatás mellett is vallási és vallásos szervezeti ügynél lényegesen erősebb közösségi tényező marad.” – “Számításba kell vennünk annak a tisztázó hatását is, ha a külön zsidó öntudat vállalása és megszervezése számára szabad és tiszta lehetőségek jönnek létre.” Hát, a szabad és tiszta lehetőségek egyelőre sem a zsidó, sem más kisebbségek számára nem jöttek létre.

De ha ezeknek a dolgoknak végére akarnék járni, csak most kezdeném. Kérdés volt a cím; kérdés a befejezés is: mit jelent tehát az, hogy befogadás? Mit jelent az, amit oly szívesen hangoztatnak Magyarországon: hogy befogadó nemzet?